

РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-1>

Крестовська Н. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського права
Національного університету «Одеська морська академія»,
м. Одеса

ЮВЕНАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Анотація. Автором пропонується концепт ювенального права, що постає як відносно самостійна система ціннісно-нормативного регулювання, спрямованого на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації молодого покоління, на захист прав та інтересів дітей та молоді. Визначено комплекс критеріїв ювенального галузеутворення: об'єктивно існуючі суспільні потреби у формуванні галузі ювенального права; сфера та предмет ювенального правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються цією галуззю; мета та функції ювенального правового регулювання; специфіка ювенального правового впливу; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації. У системі українського права ювенальне право є галуззю права, яка включає матеріальні, процесуальні та організаційно-правові інститути, що закріплюють особливий статус дитини як суб'єкта права, регулюють відносини, одним з учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина, встановлюють компетенції інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватись справами дітей. На сучасному етапі розвитку ювенальне право України потребує систематизації, як мінімум, у формі консолідації нормативно-правових актів різного рівня.

Вступ

Система права та її галузеві підрозділи є категоріями, які, попри високий ступінь та масив своєї загальнотеоретичної розробки, залишаються у центрі уваги наукового юридичного співтовариства. Насамперед це викликано важливістю цього питання для вивчення феномена права як такого, адже системність права є його сутнісною ознакою. Тому, за слухним висловом Л.І. Спіридонова, «вивчати право означає вивчати його систему, а вивчати його систему – означає вивчати право з однієї з його істотних сторін» [1, с. 125].

Природа права як соціального явища зумовлює його підпорядкування закону, виведеному ще у XIX ст. Гербертом Спенсером, а саме розвиток будь-якої органічної системи є процесом диференціації її складових елементів та спеціалізації їх функцій. Юридизація суспільних відносин та видів поведінки, які донедавна перебували поза правовим впливом, якісні зміни у складі суспільних відносин приводять до виникнення нових та трансформації традиційних сфер правового регулювання, а це, своєю чергою, приводить до ускладнення системи права, виокремлення в ній нових інститутів та галузей. Переконливим виглядає висновок Д.Є. Петрова про те, що диференціація права поряд з інтеграцією права є однією з основних закономірностей у розвитку та функціонуванні системи права, що знаходить вираз у безперервному багаторівневому процесі змінної інтенсивності роз'єднання, формування нових структурних утворень у праві (збільшенні числа його елементів), у розширенні кола виконуваних ними функцій, а також у визріванні якісних відмінностей елементів, чим забезпечується належний ступінь різноманіття правового регулювання і своєчасна адаптація його до зовнішнього середовища, що змінюється [2, с. 15].

Відзначимо, що найвищим рівнем диференціації об'єктивного права є галузевий. Натепер дослідники констатують виникнення багатьох нових галузей права. Так, російські дослідники нараховують до 60 галузей права [3, с. 3], американський список галузей юридичного студіювання та практики сягає 90 позицій [4]. Причому висловлюються обережні припущення про доцільність їх виокремлення з уже наявних галузей, оскільки за відсутності чітких критеріїв галузеутворення є небезпека щодо «розмивання» системи права та девальвації самого поняття «галузі права» [3, с. 3–4]. Новий погляд на поняття «галузі національного права»,

їх ознаки та структуру, на критерії відмежування від інших структурних елементів у системі права продемонстровано у значній кількості дисертаційних досліджень останніх років (Р.М. Дудник, В.П. Хряпченко, О.А. Гавінська, Г.П. Курдюк) [5; 6; 7; 8]. Зокрема, авторами пропонуються нові критерії розмежування галузей права або галузеутворення, по-новому ставиться проблема існування комплексних галузей права.

Ми поділяємо думку про те, що поділ права на галузі має не тільки суто академічний інтерес, але й правозастосовче, правотворче та педагогічне значення [9, с. 53–54]. Розуміння галузевого поділу права та критеріїв його розмежування на галузі дають можливість краще усвідомити, як функціонує право і, своєю чергою, як можна удосконалити правове регулювання [10, с. 224–225], що й зумовлює актуальність дослідження галузевої диференціації права як процесу та нових галузей права як її результату. Важливим є також педагогічне значення галузевого розмежування: від нього залежить зміст та структура юридичної освіти, номенклатура як компетентностей, якими мають оволодіти здобувачі вищої юридичної освіти, так і навчальних дисциплін, які пропонуються для вивчення ними.

Одним з таких нових структурних елементів права (як національного, так і міжнародного) є ювенальне право, що постає як відносно самостійна система ціннісно-нормативного регулювання, спрямованого на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації молодого покоління, на захист прав та інтересів дітей та молоді. З'ясуванню змісту та місця ювенального права у системі права України присвячено цю публікацію.

1. Сучасні підходи до дослідження ювенального права

Правова ювеналістика є порівняно молодю юридичною наукою, утім дослідження ювенального права як структурного компонента системи права уже має певну історію як в Україні, так і за кордоном. Американські правознавці, судячи з їхніх публікацій, сповідують емпіричний підхід до ювенального права. Виокремлення захисту прав дитини як сфери юридичної практики зумовлює, перш за все, академічний інтерес до цієї проблематики. Так, Мартін Гарднер (Martin Gardner) – автор неодноразово перевиданого у США підручника «Розуміючи ювенальне право», визначає його як поле (field), межі якого, на його думку, залежать від того, яку доктрину поділяє дослідник (або викладач): протекціоністську (захист

дитини) чи автономістську (дитина як самостійний суб'єкт права). Сам М. Гарднер не віддає переваг жодній з них і включає до ювенального права такі компоненти правового регулювання, як правовий статус дитини, включно права юних, правове регулювання за межами системи ювенальної юстиції (дитина у сім'ї, порушення прав дитини, правовідносини за участю дитини за межами сім'ї, конституційні права дитини), всі питання, що стосуються ювенальної юстиції (ювенальні суди та судочинство, ювенальна відповідальність) [11, р. VII–XVII]. Тоні Марш (Toni Marsh), автор підручника «Ювенальне право», у конструкті ювенального права виходить насамперед з потреб судової практики, левову частку своєї книги присвятивши питанням ювенальної юстиції [12]. Варто відзначити, що у США ювенальне право входить до переліку навчальних дисциплін у багатьох правничих школах і знову-таки це викликано потребами юридичної практики, адже щороку близько 800 тис. юних американців постають перед судом і, відповідно, потребують професійної правничої допомоги. Поряд з ювенальним правом у США формується така сфера правового регулювання, як дитяче право (Child Law). Дитячі кодекси у США включають матеріальноправові, організаційно-правові та процесуально-правові інститути, зміст яких охоплює регулювання ситуацій, коли дитина перебуває в екстремальних умовах (сирітство, занедбаність, домашнє насильство тощо).

Структура і зміст ювенального права є вельми варіативними навіть у межах однієї правової сім'ї. Так, у США ювенальне право розглядається і як право дітей і молодих дорослих (такою є, судячи з підручника, що вже цитувався, думка М. Гарднера), і як право, пов'язане з проблемами дітей у конфлікті із законом і дітей, що стали жертвами нехтування батьківськими обов'язками, жорстокого поводження або інших правопорушень [11, р. XX]. Австрійська правова доктрина формально розрізняє дитяче та юнацьке право, утім відмінності між дитинством та юністю у правовому сенсі слова проводяться виключно у плані обсягу правоздатності та дієздатності суб'єкта права. Дитячо-юнацьке право (Kinder- und Jugendrecht) охоплює практично всі правові ситуації за участю дитини: становище дитини у сім'ї, включно опіку та піклування, положення щодо утримання дитини, спадкування нею майна, захист прав неповнолітніх споживачів та працівників, освітні правовідносини, адміністративні правовідносини, правову допомогу та представництво інтересів дитини тощо [13].

Ювенальне право Німеччини розглядається як правове утворення, що регулює всі відносини, пов'язані з неповнолітніми, але ювенальне кримінальне право (Jugendstrafrecht) розглядається водночас і як інститут кримінального права. Причому останнє також максимально «вбудоване» в ювенальну політику держави [14, с. 8, 75]. Норми ювенального права дослідники вбачають також в Основному Законі держави, Цивільному кодексі, Кодексі соціального законодавства, Кримінальному кодексі [15, с. 1].

У пострадянських країнах існують як прихильники, так і супротивники виокремлення галузі ювенального права. Так, А.М. Рабець визначає ювенальне право як складний комплексний функціональний міжгалузевий правовий інститут [16, с. 52]. Л.Ю. Голишева визначає ювенальне право як систему юридичних норм, що формується як галузь [17, с. 20–21], В.Л. Кулапов вважає, що на сучасному етапі ювенальне право являє собою законодавчий масив [18, с. 59–67], деякі дослідники обстоюють комплексний характер галузі ювенального права [19; 20]. Так, на думку Р.М. Дудник, різноманітні відносини, пов'язані з дітьми, не можуть вирішуватися в межах якоїсь конкретної галузі права, оскільки включають у себе значний спектр відносин, належна реалізація яких може бути забезпечена виключно застосуванням комплексного підходу до їх регулювання [20, с. 5].

Питання про місце ювенального права у системі права пострадянських країн є невіддільним від вирішення загально-теоретичного питання про критерії розмежування галузей права. У вітчизняній юриспруденції превалює теза про визначальну роль предмета та методу правового регулювання у структуризації системи права. Притому спостерігається відхід від жорсткої детермінації структури суспільними відносинами. Автори одного з новітніх підручників з теорії права вказують на об'єктивно-суб'єктивну зумовленість формування системи права, зокрема, на роль у цьому процесі правової доктрини, розсуду законодавця тощо [21, с. 165–166].

Предмет правового регулювання, що здебільшого визначається як основний (матеріальний) критерій розмежування галузей права, давно піддається критиці науковцями. Традиційно під предметом правового регулювання розуміють суспільні відносини, упорядкування яких можливе і водночас доречне саме за допомогою юридичних засобів і способів [22, с. 97]. Але, поперше, в реальності правове регулювання поширюється не тільки

на суспільні відносини, але й на інші акти поведінки суб'єктів права. Як відзначає А.В. Поляков, право впливає на поведінку і регулює поведінку людини, яка лежить в основі суспільних відносин [23, с. 612]. Додамо, що право регулює також поведінкові акти за межами суспільних відносин (такими, наприклад, є утримання від вчинення заборонених дій), а також моделює явища, наприклад юридичні стани, та впорядкує процеси.

По-друге, постає цілком слушне питання про те, якій таксономічній одиниці відповідає властивість однорідності – сфері, виду, групі суспільних відносин? Загальноприйнята у соціальній науці ієрархія таксономічних одиниць суспільних відносин включає п'ять рівнів (рід, вид, підвид, відносини, соціальний зв'язок), а максимальна кількість відповідних підрозділів права – шість (галузь–підгалузь–інститут–субінститут–норма–веління) [24, с. 55, 58]. Зазначимо мимохідь, що і сам термін «однорідний» є явно невдалим, оскільки він використовується і для визначення предмета правового регулювання правового інституту. Саме тому для позначення відносин, що регулюються галуззю права, пропонуємо використовувати більш широкий за обсягом термін «однотипний».

По-третє, незадовільність однорідних суспільних відносин як головного критерію виокремлення галузі права є очевидною й тому, що сама категорія однорідності належить у кращому разі до розряду дискусійних. Свого часу ще Р.З. Лівшиць цілком слушно зауважував, що неможливо виявити предмет правового регулювання (однорідні суспільні відносини), якому відповідає одна-єдина галузь права [25, с. 121] (наприклад, і цивільне право, і сімейне регулюють і майнові, і особисті немайнові відносини).

Новий образ предмета правового регулювання запропонував О.І. Ющик. На його думку, основою утворення тієї чи іншої галузі права є певне коло вихідних прав, визначених диспозиціями відповідних юридичних норм. Попри очевидну оригінальність і цієї позиції, це визначення критерія галузевого поділу права теж містить оціночне і тому малопродуктивне поняття «певне коло вихідних прав». Яке коло є «певним»? Що об'єднує «відповідні юридичні норми»? Ці питання автор залишає без точної відповіді, натомість пропонуючи ще одне оціночне поняття узагальненої (родової) форми, що виступає як конституційне, сімейне, земельне та ін. право [26, с. 26–27].

Отже, критерій предмета правового регулювання (або, за О.І. Ющиком, предмета у правовому регулюванні) є не вповні задовільним для галузевої диференціації системи права, принаймні, якщо він використовується як його єдиний або ж центральний елемент.

Більшість ювеналістів усе ж використовують цей традиційний критерій галузевості. Так, предмет регулювання ювенального права визначається ними таким чином: це умови та порядок забезпечення належного статусу дитини у відносинах, так чи інакше врегульованих різними галузями права, в яких дитині як її учасникові протистоять дорослі, а також форми та порядок юридичної відповідальності неповнолітніх у руслі відносин, пов'язаних зі становленням і функціонуванням системи ювенальної юстиції [27, с. 79; 28, с. 20–21]. Більш вузькі визначення предмета ювенального права включають суспільні відносини, що виникають у процесі регулювання в основному майнових та особистих немайнових відносин, де однією зі сторін безпосередньо або через представників виступає неповнолітній [17, с. 21], або навіть як інтереси неповнолітніх [29]. І, нарешті, одне з трактувань ювенального права визначає його предмет як різні сторони відносин, суб'єктом яких є неповнолітні особи [30, с. 75]. Отже, наявною є суттєва розбіжність у визначенні предмета правового регулювання ювенального права.

У загальнотеоретичній юриспруденції існує започаткований у ході другої дискусії про систему радянського права підхід, згідно з яким визначальним критерієм розмежування галузей права є метод правового регулювання, що визначається як підхід до впорядкування певної сфери суспільних відносин, що зумовлює використання того чи іншого специфічного комплексу юридичних засобів [21, с. 139]. Проблема постає, коли йдеться про номенклатуру методів правового регулювання.

Не можна не погодитись з висновком Д.Є. Петрова, що відображення специфіки галузей не може бути охарактеризоване відносно простими (первинними, елементарними) методами – імперативним, диспозитивним, заохочувальним або рекомендаційним правовим регулюванням [2, с. 32]. Ця бідність арсеналу методів правового регулювання (як правило, всі вони можуть бути редуковані до імперативного та диспозитивного) викликала до життя розуміння розробленого ще за радянських часів, в основному зусиллями О.М. Вітченка, галузевого методу

правового регулювання, структуру якого становлять узяті у сукупності правові засоби, що встановлюють [31, с. 57–60]:

1) правове становище суб'єктів у сфері регульованих відносин. Воно характеризується встановленням правового зв'язку суб'єктів з державою і з регульованими відносинами. Це досягається шляхом закріплення за ними загальної та спеціальної правоздатності;

2) юридичний факт як підстава виникнення, зміни або припинення правовідносин. Для кожної галузі права властиві тільки свої юридичні факти;

3) прийоми формування суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, закріплені в диспозиціях норм права, що визначають різний характер взаємозв'язків між суб'єктами;

4) прийоми захисту суб'єктивних прав та забезпечення юридичних обов'язків. Крім того, на думку О.М. Вітченка, має значення те, кому належить ініціатива застосування захисних заходів.

Видається, що структура галузевого методу правового регулювання, попри те, що проти кожного з її елементів не можна висунути заперечень, знов-таки не може виступати задовільним критерієм розмежування галузей права, оскільки правове становище суб'єктів – це, скоріше, предмет-результат, а не складник методу галузевого розмежування, що стосується другого, третього та четвертого елементу, то вони можуть співпадати у різних галузях. Так, один і той же юридичний факт може перебувати у сфері впливу різних галузей, а прийоми захисту суб'єктивних прав та забезпечення юридичних обов'язків у багатьох галузях права є майже ідентичними.

Незважаючи на явну незадовільність методу правового регулювання як критерія виокремлення галузі права, ювеналісти все ж таки користуються ним, очевидно, не маючи кращого інструментарію. Дихотомія імперативного/диспозитивного методів правового регулювання була використана Н.Є. Борисовою [27, с. 81–82], Л.Ю. Голишевою [17, с. 24], О.В. Заряєвим та В.Д. Малковим [28, с. 23] для характеристики методу ювенального права, причому була висловлена одностайна думка про наявність елементів обох методів у методі правового регулювання цієї галузі. Але, як слушно зазначає С.П. Маврін, система цих антагоністичних методів здатна відносно добре «працювати» у сфері вельми обмеженого числа так званих «основних», або

«профілюючих», галузей права, до яких з певними застереженнями відносять цивільне, кримінальне та адміністративне право. Проте вона мало придатна до тих галузей, предмети яких носять комплексний характер [32, с. 208], що повною мірою стосується ювенального права. Разом із тим важко погодитись із пропонуваною С.П. Маврінім відмовою від визначення методу правового регулювання як характеристики галузі права. На нашу думку, його можливості ще не вичерпані.

Традиційно предмет правового регулювання трактувався як головний фактор галузеутворення, а метод правового регулювання – як допоміжний, як такий, що визначається предметом. Між тим очевидно, що така залежність є явною лише у небагатьох галузях (кримінальній, адміністративній, цивільній), чому видається виправданою, хоча й не зовсім послідовно проведеною, спроба Д.М. Лук'янця відійти від цієї жорсткої зв'язки і систематизувати галузі національного права по різних критеріях: в одних головним фактором виступає предмет, в інших – метод правового регулювання [33, с. 3–6].

Невипадково спроба обмежитись лише предметом та методом правового регулювання привела В.І. Абрамова до висновку про відсутність підстав для виділення ювенального права як окремої галузі права і обґрунтування його як комплексної галузі законодавства Росії [34, с. 15, 29].

Останніми роками популярним критерієм галузевого поділу системи права називають правовий режим. М.В. Сильченко вказує, що в реальності існує стільки самостійних галузей права, скільки реально відокремилось правових режимів [24, с. 63]. Правовий режим як критерій розмежування галузей права пропонує використовувати Р.М. Дудник [5, с. 10]. Але що являє собою правовий режим? Це ще одна дискусійна загально-теоретична конструкція.

У загальних рисах правовий режим визначається С.С. Алексєєвим як порядок регулювання, що виражений у різноманітному комплексі правових засобів, які характеризують особливе сполучення взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань та створюючих особливу спрямованість регулювання [35, с. 373]. Оціночний і певною мірою навіть розпливчастий характер цього визначення не дає можливості застосовувати правовий режим у такому розумінні, як науковий критерій розмежування галузей права. На думку М.В. Сильченка, правовий режим є результатом взаємодії

предмета та методу правового регулювання, впливу держави шляхом юридичних засобів та прийомів на суспільні відносини [24, с. 62], інакше кажучи, правовий режим знов-таки конструюється через не вповні задовільні категорії предмета та методу правового регулювання. Й останні теоретичні розвідки щодо поняття «правовий режим» не надто прояснили його зміст [36; 37], демонструючи все те ж «подвоєння сутностей», чого, як відомо з часів Вільяма Оккама, слід уникати.

На нашу думку, диференціація об'єктивного права на конкретні підрозділи, формування нових галузей та інститутів права залежить не стільки від наявності чи виникнення нового предмета правового регулювання, скільки від виникнення та усвідомлення соціальної потреби, суспільного інтересу у врегулюванні знов виниклих специфічних суспільних явищ, процесів, відносин або зміні пріоритетів у врегулюванні вже наявних. Ювенальне право чи, точніше, його історія, якраз дає тому вражаючі приклади. Так, відносини та процеси, учасниками яких були діти, існують з часів конституювання людини як соціальної істоти. Але норми та інститути захисту прав дитини і самі права дитини оформились порівняно недавно.

2. Критерії ювенального галузеутворення

На нашу думку, по-перше, система підстав для виокремлення галузі права має включати як об'єктивні, так і суб'єктивні компоненти. По-друге, підхід до вивчення критеріїв галузевого розмежування має бути вироблений з урахуванням сучасної методології. Зокрема, із позицій принципу додатковості та синергетичного підходу до права право може розглядатись як багатоаспектна, поліджерельна, нерівноважна, відкрита та незавершена соціорегулятивна система, яка перебуває у процесі постійного формування та еволюції відповідно до чинних у суспільстві нелінійних законів та механізмів відбору. З урахуванням синергетичного підходу до системи права та її галузевої структури завданням юридичної науки стає не тільки констатація існування усталених у процесі правової історії людства галузей права та намагання винайти критерії для їхнього розмежування, але й прогнозування та обґрунтування напрямів удосконалення системи права, в тому числі й шляхом створення наукових концепцій нових галузей права на основі пізнання суспільних потреб в їхньому існуванні, формулювання принципів галузей права.

Слушною видається пропозиція М.В.Разуваєва щодо застосування аксіологічного (прагматичного) підходу як критерію розмежування галузей права, зважаючи на те, що «своєрідність будь-якої галузі права в числі іншого виявляється і в тому, що кожній з них належить свій набір найважливіших юридичних цінностей в якісно своєрідному співвідношенні» [38, с. 54]. Безпосередню конкретизацію та формально юридичний вираз правові цінності, як правило, отримують у принципах права.

Підсумовуючи міркування щодо вироблення критеріїв галузевого розмежування у системі права України, слід визнати, що єдино можливим варіантом може бути застосування комплексного критерію, що включає:

- виявлені та проаналізовані наукою об'єктивно наявні суспільні потреби у галузевому правовому регулюванні, інакше кажучи, явно виражений, науково узагальнений і підтриманий державно-політичною волею суспільний інтерес;

- сферу та предмет правового регулювання. За всієї неоднозначності цих критеріїв галузевого поділу, на нашу думку, відмовлятися від них не варто, насамперед через те, що інакше втрачається самий сенс існування права, яке покликане регулювати суспільно значущу поведінку людей;

- цінності, що визнаються, утверджуються та охороняються галуззю;

- мету та функції правового регулювання;

- специфіку правового впливу, а саме співвідношення методів та способів правового регулювання (дозволів, зобов'язань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності;

- наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації. Тенденцію до уніфікації, зведення нормативно-правових актів, що регулюють відносини за участю дітей, в єдині, комплексні джерела В.В. Кулапов вважає ще однією підставою виокремлення ювенального права [18, с. 63].

Натепер наявність ювенального компонента у структурі та життєдіяльності громадянського суспільства, яке, за визначенням, є суспільством стратифікованим, очевидна. Діти та молодь становлять особливі соціально-демографічні групи (страти), від характеру соціалізації, виховання і освіти, соціальної активності яких прямо залежить майбутнє будь-якого суспільства та державності.

У науковій літературі поняття предмета та сфери правового регулювання нерідко ототожнюються, виступаючи як матеріальний критерій для розмежування галузей права [39, с. 232–234]. На нашу думку, ці поняття слід розрізняти. Під сферою правового регулювання ми розуміємо коло станів, суспільних відносин та актів соціально значущої поведінки, які можуть і повинні регулюватися правом. Це – соціальний контекст, соціальне середовище права. До сфери правового регулювання включаються як відносини та односторонні акти поведінки, що вже врегульовані правом, так і ті, які ще не врегульовані, але за об'єктивних причин підлягають врегулюванню. Предмет правового регулювання – це суспільні відносини та інші акти поведінки, стани, що вже врегульовані нормами права. Таким чином, предмет та сфера правового регулювання співвідносяться як частина та ціле.

З урахуванням вищезазначеного предмет регулювання ювенального права України становлять: різноманітні за характером та метою суспільні відносини та поведінкові акти за безпосередньою або опосередкованою представництвом участю дитини; статуси (стани), носієм яких є дитина (докладніше у нашій статті) [40]; відносини, пов'язані зі створенням та функціонуванням ювенальних установ держави, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства.

Ціннісний критерій ювенального галузеутворення полягає у сприйнятті та визнанні дитинства як правової цінності. На нашу думку, утилітаристське ставлення до дітей у досучасних та традиційних суспільствах (як символу продовження роду та спадкоємців родового майна або як соціального страхування на майбутнє) не дає можливості віднести дитинство до числа універсальних цінностей у часовому та просторовому вимірі [41, с. 87], утім слід позначити тенденцію до універсалізації цінності дитинства у сучасних державно організованих суспільствах, зважаючи на ратифікацію Конвенції про права дитини всіма країнами світу. Цінність дитинства зумовлена унікальними властивостями дитини, якими є: вразливість, енергійність, сподівання, допитливість [42]. Невинність, вразливість та залежність дітей від світу дорослих зумовлює особливий суб'єктний контекст цінності дитинства, що у правовій площині означає зобов'язання з боку державно організованого суспільства дати посиленій захист гідності та правам дитини. Людська гідність дитини (докладніше

у нашій статті) [43] є, на нашу думку, орієнтиром ювенального правоутворення та правозастосування.

Одним з компонентів критерію виокремлення нової галузі права має стати телеологічний підхід, а саме постановка мети правового регулювання та вирішення питання про способи її досягнення. З цих позицій диференціація позитивного права на конкретні підрозділи, формування нових галузей та інститутів права залежить не стільки від суспільного устрою та волі держави, скільки від виникнення та усвідомлення соціальної потреби, інтересу у врегулюванні знов виниклих специфічних суспільних відносин, процесів, актів поведінки. Думається, для визначення актуальності того чи іншого інтересу варто використати категорію соціального виклику (challenge). Автори недавнього загальноєвропейського дослідження думки дітей щодо їхніх прав узагальнили наявність таких сучасних викликів для дітей, як: насильство щодо дітей; дружба до дитини юстиція; участь дітей у вирішенні питань, які їх стосуються; права дітей в інституціях опіки та піклування; освіта; дискримінація; бідність [44, с. 4]. Саме у відповідь цим викликам побудована Стратегія Ради Європи, яка визначила п'ять пріоритетів у цій сфері на період 2016–2021 року: 1. Рівні можливості для всіх дітей. 2. Участь всіх дітей. 3. Життя, вільне від насильства, для всіх дітей. 4. Правосуддя, доброзичливе до всіх дітей. 5. Права дитини в цифровому середовищі [45]. Поняття «рівні можливості» Стратегією визначається в дусі Конвенції про права дитини як право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини, гарантіями чого є забезпечення державами-членами Ради Європи належного соціального, правового та економічного захисту.

Крім телеологічного критерію для відмежування галузі ювенального права, пропонується пов'язаний з ним функціональний підхід, сутність якого полягає у виявленні особливостей функцій галузі. Специфіка ювенального права полягає в тому, що в ньому поряд із традиційними регулятивною та охоронною функціями чільне місце посідають відновна, субсидіарна та компенсаційна функції. Відновна функція ювенального права яскраво проявляється у конструюванні норм та процедур, пов'язаних з реагуванням на ювенальну делінквентність та з юридичною відповідальністю дитини. Так, наприклад, законопроект «Про юстицію, дружню до дитини» містить положення

щодо відновного підходу до дитини-правопорушника: «Відновний підхід у юстиції, дружній до дитини, передбачає впровадження відновного примирення (медіації) та застосування інших відновних заходів, передбачених цим Законом, до дітей, які перебувають у конфлікті із законом, а також пріоритетність некарального реагування на правопорушення дітей» [46]. Субсидіарна функція ювенального права проявляється у «доповненні» дієздатності дитини дорослими її представниками у тих випадках, коли вона сама не може реалізувати повною мірою свої права або виконати обов'язки. Нарешті, компенсаційна функція ювенального права полягає в особливих правових засобах відновлення прав дитини та відшкодування завданої їй шкоди. Відзначимо, що навіть дитина-правопорушник розглядається сучасним ювенальним правом як особа, яка потребує захисту та допомоги. Так, наприклад, одним з принципів положень ювенальної юстиції є гарантування дитині-правопорушнику права на освіту, професійну підготовку, працевлаштування, реабілітацію та реінтеграцію [47, п. 82].

Загальноправові імперативний та диспозитивний методи правового регулювання, прийоми правового регулювання (дозвіл, зобов'язання, заборона, пільги, заохочення, обмеження) в ювенальному праві мають свою специфіку, передусім у наявності спеціальних дозволів, заборон, обмежень тощо. Імперативний метод правового регулювання переважає у нормативному матеріалі галузі, зверненому до суб'єктів, зобов'язаних піклуватися про виживання, розвиток та благополуччя дитини, – батьків, медичних та освітніх установ, державних та муніципальних органів, які мають опікуватись дітьми. Диспозитивний нормативний масив ювенального права шляхом дозволів дає широкі можливості дитині для реалізації її прав, свобод та інтересів. Відзначимо наявність у ювенальному праві специфічних дозволів. Так, наприклад, міжнародні стандарти прав дитини встановлюють право дитини на гру. Прийом встановлення спеціальних обмежень та заборон, по-перше, відстороняє дитину від певних видів поведінки, дозволених дорослому (наприклад, вступ до політичної партії), по-друге, захищає дитину від певних дій з боку дорослого (наприклад, продаж дітям тютюнових виробів та спиртних напоїв). Прийом надання пільг забезпечує дитині отримання державної допомоги у різноманітних формах (пільговий проїзд у транспорті, грошова допомога тощо). Нарешті, специфіка цілей та засобів застосо-

вуваних до дитини примусових заходів дозволяє зробити висновок про поступове формування окремого виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності (заходів виховного впливу – за вчинення адміністративного правопорушення, примусових заходів виховного характеру – за вчинення кримінального правопорушення тощо).

З позицій інформаційного підходу до права масив законодавчих актів та інших формальних джерел права, які діють в Україні, являє собою великий слабо структурований масив правових норм, що потребує систематизації. Натепер чинними є десятки законів, сотні підзаконних актів, які містять чималу кількість ювенально-правових норм. На нашу думку, нинішній обсяг ювенального законодавства в Україні (тобто кількість нормативно-правових актів) перебуває на стадії завершення формування галузі ювенального права.

3. Система ювенального права України

Ювенальне право України є відносно самостійною системою правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвиток та захист прав, свобод та інтересів дитини. У системі українського права воно є галуззю права, яка включає матеріальні, процесуальні та організаційно-правові інститути, що закріплюють особливий статус дитини як суб'єкта права, регулюють відносини, одним з учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина, встановлюють компетенції інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватись справами дітей.

Подібно до інших галузей права України структурними елементами ювенального права є норми права, інститути та субінститути права.

Первинним елементом галузі ювенального права є правова норма. Ювенальне право України містить різноманітні за своїми характеристиками правові норми. Зокрема, такими є спеціалізовані норми:

- норми-принципи, що відображені в Конвенції про права дитини, Конституції України, Законі «Про охорону дитинства» (принцип пріоритетності прав дитини, принцип рівності дітей, принцип пріоритетності сімейних форм виховання дитини, принцип протекціонізму та ін.);

- норми-дефініції (такими, наприклад, є дефініції понять «дитина», «дитинство», «малолітній», «неповнолітній» тощо);

- норми-презумпції (наприклад, неспростовна презумпція неосудності дитини, яка не досягла віку настання кримінальної відповідальності);
- норми-фікції (наприклад, правовий статус усиновленої дитини вважається однаковим з правовим статусом біологічної дитини усиновлювача, усиновлений трактується правом як рідна дитина).

Різноманітною є палітра конкретних норм ювенального права. Не підлягає сумніву факт наявності імперативних та диспозитивних норм у системі ювенального права. Імперативні правові норми закріплюють невід'ємне право дитини на життя, право на захист від насильства, експлуатації, в тому числі від найгірших видів дитячої праці. За допомогою імперативних приписів встановлюються обов'язки батьків, осіб, які їх замінюють, держави, інших суб'єктів, які піклуються про дитину. Диспозитивні правові норми надають право дитині діяти на власний розсуд. Так, зокрема, діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом (ст. 22 Закону України «Про охорону дитинства») [48].

Залежно від характеру правового припису, що міститься в нормі, розрізняють дозвільні, зобов'язуючі та заборонні норми. Дозвільні норми ювенального права надають право дитині для реалізації її прав (на виховання у сім'ї, на житло, майно тощо), свобод (вільне висловлювання та отримання інформації та ін.) та інтересів. Зобов'язуючі норми ювенального права звернені в основному до суб'єктів, зобов'язаних піклуватися про виживання, розвиток та благополуччя дитини, якими є батьки, особи, що їх замінюють, медичні та освітні установи, державні та муніципальні органи, що мають опікуватись дітьми. Але й дитина зобов'язана виконувати низку належних юридичних дій, серед яких особливо підкреслимо конституційний обов'язок отримати повну середню освіту. Для ювенального права специфічним є прийом встановлення спеціальних обмежень та заборон, тобто недопущення дій, які є дозволеними, хоча, можливо, й не рекомендованими для дорослих. Заборонні норми, по-перше, відстороняють дитину від певних видів поведінки, дозволених дорослому (наприклад, вступ до політичної партії), по-друге, захищають дитину від певних дій з боку дорослого (наприклад, продаж дітям тютюнових виробів та спиртних напоїв).

Норми ювенального права, як правило, носять спеціальний характер. Їхні приписи адресовані або дітям, або індивідуальним та колективним суб'єктам, які покликані піклуватися про дитини (батьки, особи, що їх замінюють, державні та недержавні установи та організації, які працюють з дітьми, їхні посадові особи).

За функціональною спрямованістю в ювенальному праві України переважають регулятивні норми, які встановлюють права та обов'язки осіб. Ювенальне право, яке є сучасним у тому сенсі, що сформувалось як галузь порівняно недавно, повною мірою відображає загальну тенденцію у розвитку права, що полягає у поступовому витісненні репресивно-каральних засобів відновно-реституційними. Саме тому навіть охоронні за своїм характером норми, які встановлюють заходи кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх, мають не тільки каральний, але й відновний ефект.

І, нарешті, за місцем у механізмі ювенально-правового регулювання розрізняють матеріальні, процесуальні та організаційні норми. Матеріально-правові норми встановлюють права та обов'язки адресатів, а процесуальні – порядок реалізації норм матеріального права, зокрема, такі норми визначають порядок влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, кримінально-процесуальний порядок розгляду справ про злочини неповнолітніх. Організаційні норми ювенального права є нормативною підставою для формування органів та служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей.

У галузі ювенального права виділяються загальна, особлива і спеціальна частини. До загальної частини входять інститути та норми, дія яких поширюється на всі регульовані галуззю відносини, стани, акти поведінки. Так чи інше вони знаходять прояв у всіх підгалузях та інститутах особливої та спеціальної частини, які конкретизують норми загальної частини щодо статусу окремих груп суб'єктів ювенального права, окремих груп ювенально-правових відносин тощо.

Загальна частина ювенального права представлена нормами, які визначають мету та завдання ювенально-правового регулювання, принципи ювенального права, коло суб'єктів та юридичних фактів ювенального права. Так, Закон України «Про охорону дитинства» визначає своєю метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, а завданням – розширення соціально-правових гарантій

дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні (ч. 2 ст. 2) [48].

До кола суб'єктів ювенального права належать діти, їхні батьки та особи, що їх замінюють, органи та служби у справах дітей, спеціальні установи для дітей, заклади освіти, посадові та службові особи вказаних інституцій, громадські організації, які опікуються дітьми.

Серед юридичних фактів, встановлюваних загальною частиною ювенального права, центральним є факт-стан дитинства, який визначається Законом України «Про охорону дитинства» як період розвитку людини до досягнення повноліття (ст. 1) [48]. Крім того, мають ключове, галузеутворююче значення такі юридичні факти:

- факти-події – народження дитини, досягнення віку неповної дієздатності, досягнення повноліття;

- факти-дії – реєстрація народження дитини, усиновлення дитини, встановлення опіки/піклування над дитиною, взяття на облік безпритульної дитини, дитини, що потрапила у складну життєву ситуацію, або дитини, схильної до асоціальної поведінки, поновлення документів безпритульної дитини, вчинення дитиною правопорушення, притягнення дитини як підозрюваного/обвинуваченого у скоєнні злочину.

Особливістю загальної частини ювенального права є велика кількість дефінітивних норм. Зокрема, в Україні, як і в багатьох інших країнах, законодавчо визначені поняття дитини, дитинства, охорони дитинства, дитини-сироти, безпритульної дитини, дитини, позбавленої батьківського піклування, тощо.

Особлива частина ювенального права має складну багаторівневу структуру (підгалузь–інститут–субінститут–правові норми), в якій можна виокремити:

- 1) підгалузь ювенального матеріального права, що включає:

- інститут прав дитини, що включає субінститути загальних прав і свобод дитини та ювенальних (спеціальних) прав і свобод дитини;

- інститут обов'язків дитини, що включає субінститути загальних обов'язків дитини та ювенальних (спеціальних) обов'язків дитини;

- інститут юридичної відповідальності дитини, що включає субінститути цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної,

кримінальної відповідальності. Відзначимо, що специфіка цілей та засобів застосовуваних до дитини заходів дозволяє зробити висновок про поступове формування окремого виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності [49; 50];

– інститут державної допомоги сім'ям з дітьми;

– інститут захисту прав дитини в несприятливих умовах та екстремальних ситуаціях, який включає субінститути: утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей; захисту прав дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку; захисту дітей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; державної допомоги дітям, ураженим ВІЛ-інфекцією, та дітям, хворим на інші невиліковні та тяжкі хвороби;

– інститут відповідальності за порушення норм ювенального законодавства, який включає субінститути сімейної, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності суб'єктів, зобов'язаних піклуватись про дитину.

2) підгалузь ювенального процесуального права, що включає:

– інститут ювенальних кримінально-процесуальних відносин,

– інститут ювенальних цивільно-процесуальних відносин;

– інститут ювенальних кримінально-виконавчих відносин із субінститутом виконання примусових заходів виховного характеру.

У перспективі ця підгалузь має бути реформована та доповнена інститутом відновного правосуддя щодо дитини-правопорушника;

3) підгалузь ювенального організаційного права, яка включає інститути:

– державних та муніципальних органів та служб у справах дітей;

– спеціальних установ для дітей.

До спеціальної частини ювенального права належать міжнародно-правові норми, якими встановлюються особливості міжнародного усиновлення, спілкування дітей з батьками, які проживають у різних державах, повернення дітей з-за кордону тощо.

Важливим питанням є визначення місця ювенального права у системі права України.

Традиційним з часів римського права є поділ його на публічне та приватне право, які становлять відносно автономні спільності. Критеріями розмежування публічного та приватного права

визнаються матеріальні (поділ права на підставі охоронюваних інтересів – публічних чи приватних, за предметом правового регулювання – майнових чи немайнових відносин); формальних (розподіл за ініціаторами і порядком порушених прав та за обов'язковістю правових норм) [21, с. 169] або поєднання матеріальних та формальних критеріїв [22, с. 145].

На нашу думку, основний сенс розмежування приватного і публічного права полягав у встановленні юридичних кордонів між громадянським суспільством та державою, в обмеженні вторгнення держави у сферу майнових та інших інтересів індивідів та їхніх об'єднань, у приборканні сваволі держави щодо індивіда. Держава у сфері приватних справ громадянського суспільства повинна була виступати лише в ролі арбітра та надійного захисника прав і законних інтересів учасників цивільного обороту. Видається, що в демократичній правовій державі дихотомні конструкції протилежностей на кшталт «індивід–суспільство», «громадянське суспільство–держава» певною мірою утратили свою актуальність:

– по-перше, через очевидну неплодотворність конфронтації вказаних суб'єктів у складних умовах сучасного глобалізованого світу, який, незважаючи на очевидні труднощі, переходить на формат діалогу цивілізацій, державно організованих суспільств, соціальних груп та етнічних спільнот;

– по-друге, через зростаюче втручання суспільства та держави до приватної сфери життя індивіда (наприклад, для попередження насильства у сім'ї, для забезпечення гендерної рівності, захисту прав дитини тощо). У цьому вторгненні держави у приватне життя, як це, можливо, не дивно, зацікавлений, передусім індивід, якщо це слабкий, вразливий, беззахисний індивід. Адже не тільки держава може стояти на перешкоді задоволення законних інтересів індивіда, таку ж «роль» може виконувати й інший індивід;

– по-третє, через передачу державою частини своїх повноважень інституціям громадянського суспільства. Зокрема, в розвинутих правових системах ми бачимо участь неурядових організацій, місцевих громад та наукової спільноти у виробленні ювенальної політики держави, у здійсненні соціальної роботи з дітьми та молоддю, нарешті, у виконанні кримінальних покарань та примусових виховних заходів щодо дітей-правопорушників;

- по-четверте, через кардинальні зміни сутності сучасної держави, яка все більше набуває характеру соціальної. У зв'язку із цим межа між громадянським суспільством та державою, індивідом та спільнотою хоча й не зникає, але набуває принципово іншого виміру. Тому, на нашу думку, до інститутів громадянського суспільства належать усі об'єднання індивідів від сім'ї до політичних партій і навіть певною мірою інституції правової держави. Ми можемо констатувати поступове формування співпраці державних інститутів та інститутів громадянського суспільства на принципах соціального партнерства. Зазначимо, що повною мірою ідеологія соціального партнерства є підґрунтям політики держави та суспільства в ювенальній сфері.

Зняття протилежності «громадянське суспільство–держави» у правовій сфері проявляється у принциповій зміні співвідношення публічного та приватного права, яке, по-перше, втрачає властиву йому дихотомію і набуває якостей складного діалектичного сполучення приватних та публічних засад у кожній галузі сучасного права, по-друге, на межі публічного та приватного права переживає своє становлення третя правова спільність, яка, на думку О.Ф. Скакун, може бути названа як «соціальне право» [51, с. 362]. Утім варто відзначити, що в національній юриспруденції цим поняттям охоплюються, як видається, тільки трудове право та право соціального забезпечення.

Ювенальне право, як, можливо, жодна інша галузь сучасного українського права відзначається поєднанням публічних та приватних засад та засобів правового регулювання.

По-перше, сфера ювенально-правового регулювання, передусім, включає інтереси дитини, але при цьому, як було показано вище, забезпечення інтересів кожної дитини у сучасному світі набуло характеру глобальної мети людства. Благополуччя дітей, залишившись переважно у сфері сімейних, тобто приватних, справ, стало предметом турботи з боку держави, суспільства та міжнародної спільноти.

По-друге, імперативність норм ювенального права проявляється в тому, що стосується пріоритетності прав дитини і сполучається при цьому з диспозитивністю способів їх захисту. Так, наприклад, українське ювенальне право містить віяло способів влаштування дитини, яка залишилась без батьківського піклування: усиновлення, передачу під опіку або піклування до прийомної сім'ї, до дитячого будинку сімейного типу тощо.

Можливо, найбільш яскравою сполукою імперативності та диспозитивності є ювенальне кримінальне право. Імперативне за своєю сутністю кримінальне право в інституті особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх набуває суто диспозитивних рис, що проявляється у правових можливостях замінити кримінальну відповідальність та кримінальне покарання альтернативними способами реагування на ювенальну делінквентність. Ними є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим або дієвим каяттям, примусові заходи виховного характеру, призначення покарання з випробуванням тощо. Додамо, що альтернативні (некаральні) способи реагування на ювенальну делінквентність ще більшою мірою властиві країнам з розвинутими системами ювенальної юстиції, особливо в її відновній парадигмі (Нідерланди, Нова Зеландія [52, с. 84–85, 108–110]). Для них не є дивним недержавний пенітенціарний заклад, дитячий (шкільний) суд, залучення громади або традиційних племінних структур до здійснення кримінально-правового впливу на ювенальну делінквентність.

По-третє, ініціатором захисту порушених прав та інтересів дитини можуть виступати як приватні, так і публічні суб'єкти права: сама дитина, її батьки або особи, які їх замінюють, державні органи (служби у справах дітей), посадові особи (прокурор), громадські організації, що опікуються дітьми.

На нашу думку, для термінологічного позначення нової правової спільності, яка формується на межі приватного та публічного права з одночасним зняттям їхнього антагонізму, є найбільш придатним термін «соціетальне право». Термін «соціетальний» використовується Т. Парсонсом [53, с. 496] щодо явищ та процесів, які стосуються сучасного суспільства загалом. Сучасними є суспільства, в яких диференціація зайшла так далеко, що властивості індивіда, зокрема, здатність вибирати власний шлях і розсудливо судити про основи життя, презюмуються за кожним «членом суспільства». Додамо, що це стосується і дітей, які сучасним правом трактуються як автономні суб'єкти права. Соціетальний підхід до суспільства передбачає взаємопроникнення культури та соціальності, респонсивність людини та суспільства, а не їх протиставлення, трактування громадянського суспільства як антропосоціетальної системи.

Соціетальне право є сполученням галузей права, які «обслуговують» життєві потреби індивідів в: ефективній безпечній праці, змістовному дозвіллі та повноцінному відпочинку, охороні здоров'я, достатньому життєвому рівні, в тому числі гідному людині рівні споживання, соціальному забезпеченні на випадок непрацездатності та ін. Реалізація цих потреб є можливою тільки у поєднанні зусиль індивідів та державно-організованого суспільства, оскільки самі ці потреби носять загальнозначущий характер, усвідомлений як соціальна цінність та соціальна необхідність. Права та інтереси дитини перебувають в одному з цими явищами ціннісному ряду: в їх реалізації зацікавлені як діти та їхні батьки, так і все суспільство. Магістральною метою ювенального права натеper є не тільки конституювання дитини як правової людини та правової особистості, що протистоїть іншим суб'єктам права, передусім, дорослим та державі, але й забезпечення правової соціалізації дитини, її включення до правового життя суспільства як рівноправного і усвідомлюючого свої права та обов'язки суб'єкта. Соціетальність ювенального права є яскраво вираженою його рисою, що дає можливість віднести його саме до цієї правової спільності.

Формальним джерелом ювенального права України є будь-який правовий акт (міжнародний договір, закон, підзаконний акт, судове рішення), який містить норми ювенального права. Термін же «ювенальне законодавство» є, на наш погляд, більш вузьким і включає тільки різні за юридичною чинністю нормативно-правові акти (закони, підзаконні акти, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України), основний зміст яких присвячений правовому статусу дитини та суспільним або державним гарантіям його забезпечення.

Відмінність між формальним джерелом ювенального права та ювенальним законодавством полягає також у тому, що останнє є певною мірою збалансованою, а формальні джерела ювенального права – стохастичною системою з певним відсотком випадковостей, хаотичності. Ріднить же і те й інше правове явище незавершеність формування, наявність прогалін та колізій (особливо між принципами та конкретними нормами ювенального права). Зважаючи на традиції належності українського права до сім'ї континентального (романо-германського) права, ювенальне законодавство виступає як ядро системи формальних джерел ювенального права. У зв'язку із цим формальні джерела

ювенального права певною мірою відповідають трирівневій ієрархії національного законодавства: нормативно-правові акти найвищої юридичної сили, поточні законодавчі акти, підзаконні акти.

До формальних джерел ювенального права вищої юридичної чинності належить, передусім, Конституція України, ст. ст. 51, 52, 53 якої безпосередньо містять основоположні норми ювенального права.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Безпосередньо до складу ювенального законодавства належать такі міжнародні договори України, як: Конвенція ООН про права дитини 1989 р. та три факультативні протоколи до неї – Про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Щодо процедури повідомлень; Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.; Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. та ін. Україна ратифікувала, і відповідно, до складу ювенального законодавства увійшли такі договори європейського регіонального рівня, як: Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ETS № 85); Конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ETS № 105); Конвенція про здійснення прав дітей (ETS № 160); Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192); Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ETS № 201); Конвенція про усиновлення дітей (переглянута).

Важливо зробити застереження про доведену практикою неможливість механічного включення міжнародних договорів України до складу національного законодавства, на основі якого приймаються юридично значущі рішення. Так, попри ратифікацію Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ETS № 201) 2012 року, її положення реально не застосовувались судами та правоохоронними органами, і знадобилось вносити зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, а також до Закону

України «Про охорону дитинства» окремим законом, прийнятим лише 2021 року [54].

Прийняті 2001 р. закони України «Про охорону дитинства» та «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», прийнятий 1995 р. Закон «Про органи служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а також низка інших поточних законів створили законодавчу базу для формування окремої галузі ювенального права. Вони є головним галузеутворюючим формальним джерелом ювенального права України. Крім того, ювенальне законодавство України становлять закони України: «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям інвалідам», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

На наступному рівні джерел ювенального права перебувають нормативні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти, Міністерства внутрішніх справ та ін.

Крім того, до складу формальних джерел ювенального права України (але не складу ювенального законодавства) входять поточні закони, які містять окремі інститути або норми ювенального права, зокрема: Цивільний Кодекс України (ст. ст. 13, 14, 17, 51, 53, 456, 462, 535); Сімейний кодекс України (розділи 3, 4, 5, 6); Цивільний процесуальний кодекс України (ст.ст. 101, 116, 184); Житловий кодекс (ст.ст. 32, 46, 46-1, 114-1, 125); Кодекс законів про працю (ст. ст.187, 191, 192, 193, 194, 195); Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. ст. 12, 13, 24¹, 180, 184); Кримінальний кодекс України (розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»); Кримінальний процесуальний кодекс України (Глава 38. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх); Кримінально-виконавчий кодекс України (розділ III, глава 21. Особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими жінками та неповнолітніми); закони України: «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту».

Отже, система джерел ювенального права є повною (у сенсі наявності всіх видів джерел права), слабо структурованою системою.

Масив законодавчих актів та інших формальних джерел ювенального права, які діють в Україні, потребує систематизації. У розвинутих правових системах ювенальне право є кодифікованим. Так, Дитячі кодекси або консолідовані акти існують з початку ХХ ст. в Італії, Великій Британії. Практично всі штати США мають Дитячі та/або Ювенальні кодекси. Думається, є відповідна суспільна потреба і в Україні. Дискусійним та таким, що потребує спеціального дослідження, є питання про форму такої систематизації. Автором цієї публікації висловлювалась думка про доцільність кодифікації ювенального права [55]. Утім є доволі обґрунтована й така, що заслуговує на увагу, пропозиція щодо консолідації ювенального законодавства. Як мінімум, слід підтримати запропоновану їй автором юридичну технологію консолідації: 1) встановлення затребуваності у проведенні консолідації; 2) визначення та класифікація правового масиву консолідації; 3) коригування наявного правового масиву; 4) створення формальної композиції консолідованого акта; 5) видання консолідованого правового акта [56]. Як видається, консолідація ювенального законодавства могла би стати першим кроком у систематизації норм ювенального права України. Відповідно, систематизація ювенального законодавства України буде завершальним етапом формування (але, зрозуміло, не розвитку) галузі ювенального права.

Висновки

Диференціація об'єктивного права на конкретні підрозділи, формування нових галузей та інститутів права залежить не стільки від суспільного ладу та волі держави, скільки від виникнення та усвідомлення соціальної потреби, інтересу у врегулюванні знов виниклих специфічних суспільних відносин або зміні пріоритетів у врегулюванні вже наявних.

Зважаючи на об'єктивно-суб'єктивний характер системи права, система підстав для виокремлення галузі права має включати як об'єктивні, так і суб'єктивні компоненти.

Підсумовуючи міркування щодо вироблення критеріїв галузевого розмежування у системі права України, слід визнати, що єдино можливим варіантом може бути застосування комплексного критерію, що включає:

- виявлені та проаналізовані наукою об'єктивно наявні суспільні потреби у галузевому правовому регулюванні, інакше кажучи, явно виражений, науково узагальнений і підтриманий державно-політичною волею суспільний інтерес;

- сферу та предмет правового регулювання. За всієї неоднозначності цих критеріїв галузевого поділу, на нашу думку, відмовлятися від них не варто насамперед через те, що інакше втрачається самий сенс існування права, яке покликане регулювати суспільно значущу поведінку людей;

- цінності, що визнаються та охороняються галуззю;

- мету та функції правового регулювання;

- специфіку правового впливу, а саме співвідношення методів та способів правового регулювання (дозволів, зобов'язань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності;

- наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації.

Ювенальне право України є відносно самостійною системою правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та захисту прав, свобод та інтересів дитини. У системі українського права воно є галуззю права, яка включає матеріальні, процесуальні та організаційно-правові інститути, що закріплюють особливий статус дитини як суб'єкта права, регулюють відносини, одним з учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина, встановлюють компетенції інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватись справами дітей.

У галузі ювенального права виокремлюються загальна, особлива і спеціальна частини. До загальної частини входять норми, які визначають мету та завдання ювенально-правового регулювання, принципи ювенального права, коло суб'єктів та юридичних фактів ювенального права.

Особлива частина ювенального права має складну багаторівневу структуру (підгалузь-інститут-субінститут-правові норми), в якій можна виокремити: 1) підгалузь ювенального матеріального права; 2) підгалузь ювенального процесуального права.

До спеціальної частини ювенального права належать міжнародно-правові норми, якими встановлюються особливості міжнародного усиновлення, спілкування дітей з батьками, які проживають у різних державах, повернення дітей з-за кордону тощо.

Ювенальне право відзначається поєднанням публічних та приватних засад та засобів правового регулювання. Магістральною метою ювенального права натеper є не тільки конституювання дитини як правової людини та правової особистості, що протистоїть іншим суб'єктам права, насамперед дорослим та державі, але й забезпечення правової соціалізації дитини, її включення до правового життя суспільства як рівноправного і усвідомлюючого свої права та обов'язки суб'єкта. Соціетальність ювенального права є яскраво вираженою його рисою, що дає можливість віднести його саме до цієї правової спільності.

На сучасному етапі розвитку ювенальне право Україні потребує систематизації, як мінімум, у формі консолідації нормативно-правових актів різного рівня. Систематизація ювенального законодавства України буде завершальним етапом формування галузі ювенального права, яке у системі галузей права України посяде місце основної галузі, що входить до правової спільності соціетального права.

Список використаних джерел:

1. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: курс лекций. Москва : Проспект, 2001. 304 с.
2. Петров Д.Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права : автореф. дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2015. 60 с.
3. Головина А.А. Критерии образования самостоятельных отраслей в системе российского права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2021. 34 с.
4. List of areas of law. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_areas_of_law (дата звернення: 01.07.2021).
5. Дудник Р.М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016. 20 с.
6. Хряпченко В.П. Галузі в системі українського права: правове моделювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 20 с.
7. Гавінська О.А. Підгалузі права в системі права сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
8. Курдюк Г.П. Отрасль права как элемент системы права (теоретико-правовое исследование) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2004. 34 с.

9. Тонков Е.Е., Синенко В.С. Комплексные отрасли права: плодотворная идея или отказ от формальной определенности в правовой науке? *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право.* 2016. № 2 (25). С. 53–54.

10. Aagaard Todd S. Environmental Law as a Legal Field: An Inquiry in Legal Taxonomy. *Cornell Law Review.* 2010. Vol. 95:22. P. 224–225.

11. Gardner M.R. Understanding Juvenile Law. Lexis Nexis Matthew Bender, 2003. XVII, 346 p.

12. Marsh T. Juvenile Law. New York : T. Delmar, 2007. XXXIII, 271 p.

13. Kinder- und Jugendrecht. Herausgeber Loderbauer Brigitte. Lexis Nexis ARD ORAC, 2016. 558 s.

14. Бибик О.Н. Введение в ювенальное уголовное право Германии : учебное пособие. Омск : Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, 2009. 83 с.

15. Rönsch H. Effectiveness of laws and policies governing permissive parenting in pursuit of the reduction of severe child abuse in Germany. *Children and Youth Services Review.* 2020. Vol. 119. Pp. 1–9.

16. Рабец А.М. Ювенальное право Российской Федерации : учебник для магистров. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 399 с.

17. Голышева Л.Ю. Российское ювенальное право : монография. Ставрополь : ЗАО «Пресса», 2004. 182 с.

18. Кулапов В.В. Правовая политика в сфере защиты интересов детей. *Правовая политика и правовая жизнь.* 2003. № 3. С. 59–67.

19. Ефименко Л.А. Ювенальное право – комплексная отрасль в системе российского права. *Вопросы ювенальной юстиции.* 2021. № 1. С. 3–5.

20. Дудник Р.М. До питання про комплексні галузі українського права. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2021. Вип. 1(36). С. 3–7.

21. Загальна теорія права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

22. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

23. Поляков А.В. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход: курс лекций. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 845 с.

24. Сильченко Н.В. О критериях отраслей права. *Право и демократия* : сб. научных трудов. Минск : Изд-во Бел. гос. ун-та, 2003. С. 54–65.
25. Лившиц Р.З. Теория права. Москва : БЕК, 2001. 224 с.
26. Ющик О.І. Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність): критичний нарис. Київ : Оріяни, 2002. 110 с.
27. Борисова Н.Е. Развитие ювенального права в России. Москва : Манускрипт, 1999. 179 с.
28. Ювенальное право : учебник для вузов / под общ. ред. А.В. Заряева, В.Д. Малкова. Москва : Юстицинформ, 2005. 320 с.
29. Вещагина Л.Д. Проблемы становления ювенального права как самостоятельной отрасли. URL: www.mstu.edu.ru/publish/conf/11ntk/section10/section10/_html (дата звернення: 01.07.2021).
30. Ягофаров Д.А. Ювенальное право (Курс лекций). *Основы государства и права*. 2003. № 1. С. 69–77.
31. Витченко А.М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений. Саратов : Изд-во Саратовск. гос. ун-та, 1974. 160 с.
32. Маврин С.П. О роли метода правового регулирования в структурировании и развитии позитивного права. *Правоведение*. 2003. № 1. С. 205–216.
33. Лук'янець Д.М. Про структуру системи права. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 3–6.
34. Абрамов В.И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. ... дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2007. 55 с.
35. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 710 с.
36. Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 123–127.
37. Томаш Л.В. Правовий режим: поняття та ознаки. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2005. Випуск 282. *Правознавство*. С. 20–26.
38. Разуваев Н.В. Правовая система и критерии отраслевой дифференциации права. *Правоведение*. 2002. № 3 (242). С. 31–55.
39. Общая теория государства и права / отв. ред. М.Н. Марченко. Т. 2. Теория права. Москва : Зерцало, 1998. 656 с.
40. Крестовська Н.М. Ювенальний правовий статус. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 278–284.

41. Горобець К. Аксиосфера права: філософський и юридический дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 218 с.
42. Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей : Прийнята на Всесвітній зустрічі в інтересах дітей, ГА ООН, 30 вересня 1990 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_075 (дата звернення: 01.07.2021).
43. Крестовська Н. Людська гідність дитини: моральні та правові аспекти. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5. Vydání 5. С. 35–41.
44. Challenges to children's rights today: What do children think? A desktop study on children's views and priorities to inform the next Council of Europe Strategy for the Rights of the Child / Study prepared by Dr Aoife Daly, Sandy Ruxton and Mieke Schuurman. Council of Europe, 2016. 44 p.
45. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/st.pdf> (дата звернення: 01.07.2021).
46. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 10.07.2021).
47. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року.
48. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14> (дата звернення: 01.07.2021).
49. Крестовська Н.М. Ювенальна відповідальність: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. літ., 2004. Вип. 22. С. 31–35.
50. Грігорова Г.Л. Концепція ювенальної відповідальності в українському праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
51. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
52. Ювенальна юстиція : навчальний посібник / А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, І.Г. Терещенко; Н.М. Крестовська (заг. ред.). Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.
53. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *Американская социологическая мысль*. Москва : Изд-во Межд. ун-та бизнеса и управления, 1996. С. 494–525.

54. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції). *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2021. № 20. Ст. 187.

55. Крестовська Н. Ювенальний кодекс: вчора, сьогодні, завтра. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність* : матеріали ХХІХ Міжн. історико-правової конференції, 19–22 вересня 2013 р., м. Феодосія. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 157–165.

56. Котик Г.В. Юридичні технології консолідації ювенального законодавства України. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 9–14.